

VRIDSLØSELILLE STATSFÆNGSEL SET I FANGEPERSPEKTIV

AF TORIKIL LAUESEN

*This article outlines a study done by an inmate at the Vridsløselille State Prison (Lauesen 1998). Power relations within the prison are contemplated within a Foucaultian conception of power. Power techniques and strategies are characterised, and their consequences examined. Various forms of counter-power-techniques and strategies developed by prisoners in response to the prison environment are also outlined. The consequences of this interaction are conceptualised as "de-socialisation" and "learned helplessness." The article goes on to critique traditional discussions of the negative role of "strong" prisoners, as well as a new prison structure in which the guards perform additional duties as social advisers and pedagogues.**

INLEDNING

Artiklens emne er magt- og modmagtsrelationer i Vridsløselille Statsfængsel, set i en foucaultsk forståelsesramme. Hvordan udøves magten? Hvordan påvirker magtudøvelsen fangerne? Hvilke modmagtsstrategier udvikler fangerne? På den ene side fremhæves magtteknikkernes desocialiserende og passiverende konsekvenser, og på den anden side begrebsliggøres fangernes reaktioner og forsøg på at imødegå institutionaliseringen som modmagtsstrategier. Hermed problematiseres diskursen om de stærke fangers negative betydning¹, og AUF-strukturens² udbredelse af fængselsbetjentens opgaver til også at være socialarbejder og pædagog.

I forbindelse med den såkaldte "Blekingegadesag" var jeg fængslet 6 år og 8 måneder i forskellige arresthuse og fængsler. Fra januar 1992 til september 1995 var jeg således placeret i Vridsløselille Statsfængsel. I løbet af mit fængselsophold iagttog jeg mere og mere bevidst, hvad der foregik i fængslet og samlede materiale om livet i Vridsløse. Inden jeg forlod fængslet lavede jeg sammen med en medfange en serie kvalitative interviews med fanger med henblik på at beskrive fængselslivet. Det blev til specialet: "Fra forbedringshus til parkeringshus – magt og modmagt i Vridsløselille Statsfængsel"³. Det følgende bygger på dette casestudie. Jeg vil i denne artikel beskrive træk ved livet i Vridsløse sammenholdt med nogle klassiske beskrivelser af fængselslivet.

Næsten al fængselsforskning er foretaget udefra og oppefra. Mit perspektiv som fange er indefra og nedefra. For fængselsbetjenten eller Direktoratet for Kriminalforsorgen er min fremstilling ikke objektiv – de ser ikke fængslet som fangen, ligesom fangen ikke ser det som dem. Det er mit sigte her at beskrive, hvordan fangerne oplever og forklarer deres virkelighed.

* Title in English: *Vridsløselille State Prison From a Prisoners Perspective*. Original in Danish.

MAGTTEKNIKKERNE

Hvad går dagen med i fængslet? Det er ikke soning. Naturligvis er der eftertanke og fortrydelse, men det opfylder ikke årene. Der foregik heller ikke nogen egentlig behandling eller resocialiserende tiltag i min tid i fængslet. Langt den overvejende del af tvangsarbejdet er passiv parkering eller i bedste fald meget triivielt rutinearbejde. Kun et begrænset antal arbejdspladser bliver af fangerne betragtet som meningsfuld aktivitet. Hovedparten af betjentenes tid går med at holde fangerne indespærret samt at opretholde ro og orden via udøvelse af overvågnings-, kontrol- og disciplinerings teknikker, som beskrevet af Foucault i bogen "Overvågning og Straf" (1994). Det har nogle konsekvenser og fremkalder reaktioner hos fangerne. Det er det dagen går med i fængslet: udøvelse af magt – og modmagts-teknikker.

Overvågning

Til trods for, at fangerne er overvåget af vogterne, videokameraer og anden elektronik, generer det de færreste, når det drejer sig om gårdtursarealet og arbejdspladserne. Det har en vis mening – at forebygge flugt – og opfattes derfor som rimeligt, som en accepteret del af det at sidde i fængsel. Men fangerne søger at skaffe sig frirum uden overvågning. Den overvågning, de accepterer på gårdtursarealet og på arbejdspladsen, accepteres ikke godvilligt på afdelingen. Her er der en "kamp" om afdelingernes gangareal. Den enkelte afdeling består af en bred gang med celler til begge sider. For enden af gangen, ved døren ud mod en centralhal, ligger betjentenes kontor. Fangerne søger at inddrage gangen som en del af deres fælles privatsfære, med småborde, stole, planter, akvarier, reoler osv. Vogterne søger at opretholde arealet som "gang". Fangerne accepterer kun vogterne på gangen i tjenstligt medfør, dvs. hvis de skal i kontakt med en fange af en eller anden årsag. Fangen ønsker ikke at have socialt samkvem med vogterne, fordi der ikke er tale om et ligeværdigt samvær. Fangen føler vogteren har en anden dagsorden end social samkvem – nemlig overvågning. Hvis en betjent bevæger sig ud på gangen høres advarslen: "betjent på gangen!" Snak og hygge forstummer, indtil betjenten går tilbage til sit kontor.

For at øge sikkerheden og som led i AUF-strukturen pålagde fængslet betjentene at bevæge sig ud af kontoret og være mere til stede på afdelingen, for at vide hvad der foregår. Et tiltag der ikke lykkedes p.g.a. modstand fra såvel fanger som betjente. En fængselsinspektør skriver:

"Fængslernes nye personalestruktur må således ud fra idéen om dynamisk sikkerhed' antages at kunne bidrage til en betydelig kvalitativ forbedring af den defensive sikkerhed i fængslerne, idet den netop går ud på at involvere opsynspersonalet aktivt i både beskæftigelses-, fritids- og sagsbehandling..." (Engbo 1996, s. 260).

Set fra fangens synspunkt betyder den øgede kontakt med betjenten en udvidelse af kontrol og overvågning. At den trænger sig ind alle vegne i fængselslivet. Selv under et spil bordtennis eller når man drikker en kop kaffe. Set fra et fangeperspektiv

er det meget ubehageligt, at vogterne trænger ind i de få frirum og fritider, hvor fangen ikke er under overvågning og kontrol. Ikke fordi man nødvendigvis vil foretage sig ulovlige ting, men fordi man søger at opretholde en rest af privatliv.

Det forhold, at betjentene udfører kontrol, overvågning og disciplinering, gør det vanskeligt for fangerne at acceptere dem som sagsbehandlere og som fritidspædagoger for ikke at tale om almindeligt socialt samvær. Det er simpelt hen svært at hygge sig med det samme menneske, som låser dig inde, skriver notater om dig, og om fornødent lægger dig i håndjern og fører dig i straffecelle under anvendelse af fysisk magt. Fængslets inspektør Ole Hansen siger om problemet:

“Det ligner forholdet til vores børn: dem skal vi også sørge for at få op om morgenen og straffe, hvis de kommer for sent hjem om aftenen, og samtidig være deres rådgiver og fortrolige, denne kombination er ikke væsentlig anderledes i et fængsel.” (Haugberg 1992, s. 267).

Men dels er forholdet mellem vogter og fange ikke det samme som mellem forældre og børn. Fangen nærer sjældent noget kærlighedsforhold til statsmagtens repræsentanter og vice versa, og dels ønsker fangen ikke at blive betragtet og behandlet som et barn. Det eneste, der ligner forældre-barn forholdet, er uligheden i magtrelationen. AUF-strukturens intentioner om en øget forbindelse mellem fanger og vogtere bliver af fangerne i Vriddsløse mødt med modstand, fordi den opleves som en intensivering af overvågning og kontrol.

Opdeling af tid og rum som kontrol

Disciplineringen organiseres ved en nøje planlægning og overvågning af fangens bevægelser i tid og rum. Fangerne låses ud af cellerne kl. 7:00. Kl. 7:45 skal fangen forlade afdelingen og begive sig til sin arbejdsplads. Hvis det ikke sker, anbringes han i straffecelle. Kl. 15:45 returnerer fangerne fra arbejde til deres afdeling. Kl. 16:00 – 17:00 er der mulighed for gårdtur. Fangen låses inde i cellen igen kl. 21:25. Dagen er opdelt i tid og rum. Alting i fængslet foregår på forudbestemte tider og steder, i en bestemt rytme. Hvert individ har sin bestemte geografiske plads på et bestemt tidspunkt med regler for, hvad vedkommende må foretage sig i dette rum, på denne tid. Dette system rationaliserer overvågningen, effektiviserer bureaukratiet og grunder sig vel også i en tiltro til disciplinens opdragende funktion. Enhver bevægelse fra et lokale til et andet overvåges og noteres i protokol. Fangen har nummer og identitetskort, der skal medbringes, når han bevæger sig rundt i fængslet. Der føres stamrulle over fangen. Der skrives notater om opførsel, vaner og hvem han omgås. Den tvangsmæssige placering i tid og rum er indgribende i fangens liv, og den udstiller magtesløsheden.

Disciplinærsystemet

Fængslet styres af et omfattende regelsystem. Ud over reglerne for dagens forløb i tid og rum er der regler for personlig opførsel og sprogbrug. Der er nøje regler for, hvad fangen må besidde og hvordan cellen må indrettes. Dette kontrolleres ved

hyppig visitation. Disciplinens formål er dels at sikre ro, orden og punktlighed, dels at minimere fangernes egenvilje og selvbestemmelse. Det er sjældent, vogterne bruger fysisk magt over for fangerne. Overvågning og kontrol hindrer fangen i uantastet at bryde reglerne, og fangen er bevidst om konsekvenserne ved regelbrud. En diskussion, der fører til "upassende sprogbrug", kan medføre anbringelse i straffecelle. Følger man ikke frivillig med ned i straffeafdeling A.I., bruges "den fornødne magt". Fortsætter man modstanden, ender man med at ligge afklædt og bæltefikseret. Bevidstheden om denne reaktionskæde ligger i baghovedet på de fleste fanger, og er for det meste tilstrækkelig til, at fangen udøver selvdisciplin.

Arbejdspligten

Tvangsarbejdet har altid været en del af regimet i Vridsløse, ikke primært for produktionens eller fortjenestens skyld, men fordi man betragtede det som moralsk opbyggende. Arbejdet er en del af det disciplinære system.

De fleste arbejdspladser i Vridsløse fungerer dårligt. Der bliver udført meget lidt reelt arbejde. Måske en eller to timer pr. fange pr. dag. Dels har fængslet svært ved at skaffe ordrer, og større vedligeholdelsesarbejder er for udgiftskrævende. Dels er fangerne ikke interesseret i at bestille noget, når der er tale om ensformigt rutinearbejde uden større økonomisk incitament. Mange har desuden aldrig haft arbejde udenfor, de er nedslidte og præget af alkohol og narkomisbrug.

Der er relativt velfungerende arbejdspladser: rengøringen, tømrerværkstedet og skolen, og det er også eftertragtede arbejdspladser. Men de fleste arbejdspladser har karakter af parkering.

Det er ikke sådan, at fangerne generelt ikke gider lave noget. Nogle har et stort behov for arbejde for at udfylde tiden, men arbejdet skal forekomme dem meningsfuldt. Fangerne føler det ubehageligt og nedværdigende blot at blive parkeret på arbejdspladsen, meningsløsheden bliver påtrængende.

Værkmestre og betjente synes heller ikke interesseret i at effektivisere arbejdspligten, men stiller sig tilfreds med, at fangerne begiver sig til arbejdspladserne og forholder sig passivt og roligt i arbejdslokalet. Arbejdet synes opgivet både som resocialiserende og som profitgivende projekt. Fangen er ikke en ressource, der skal udvikles eller udnyttes. Passiviseringen har sænket sig over såvel vogtere som fanger.

Magtteknikkernes strategi

Hvad er den lokale strategi med disse teknikker? Magtteknikkernes strategi er at kontrollere fangen, opretholde ro og orden. Det indebærer at dirigere fangen, dels hans færden, dvs. hvor han befinder sig, dels hans adfærd, dvs. hvad han foretager sig. Meningen med at dirigere hans færden er at fastholde ham i ufriheden. Kontrollen med adfærd går ud på at hindre eller begrænse ulovlig adfærd under afsøningen. Magtteknikkernes strategi er at passivisere fangen, og dermed lette opbevaringen.

Den ideelle fange for fængslet er den rolige, passive fange, der indordner sig under

reglerne. Fangen, der er god til at vente og sidde inaktiv på en stol på arbejdspladsen. Gå tilbage på sin afdeling og passe sig selv. Gå ind i sin celle kl. 21:30 og se fjernsyn. Kort sagt let at opbevare. De velfungerende aktive selvhjulpne og selvsikre fanger er upopulære blandt vogterne. De kræver en mening med deres liv i fængslet, de skaber uro og konflikter.

Denne lokale strategi er ikke udtænkt eller formuleret i Justitsministeriet eller af fængslets ledelse. Her formulerer man helt andre diskurser om fængslets rolle. Det er strategi i Foucaults forstand⁵ (Foucault 1982, s. 225). Rationaliteten ligger i den enkelte magtteknik. Strategien er helt åben og aflæselig. Når fangerne placeres i et lokale uden meningsfuld beskæftigelse, er strategien at gøre dem passive. Når fangen låses inde i cellen, er strategien at isolere ham. Strategien er relationen mellem det, der bevidst bliver gjort, og det, som ubevidst sker.

MAGTTEKNIKKERNES KONSEKVENSER

Ud over at opretholde kontrollen i fængslet påvirker magtteknikkerne fangen. Sykes (1958) taler ligefrem om "pains of imprisonment", som han mener er forårsaget af tabet af frihed, besiddelse, heteroseksuelle kontakter, autonomi og sikkerhed. Selv om "pains of imprisonment" knytter sig til amerikanske fængselsforhold, kunne jeg genfinde pinen i mine interviews.

Fængslets detaljerede regler fjerner fangens selvbestemmelse selv i de mest trivielle ting og skaber følelse af hjælpeløshed og afhængighed, som er uforenelig med fangens status som voksent menneske. Det passiviserende monotone fængselsliv hindrer ikke blot fangen i aktiviteter, som kunne distrahere ham fra personlige problemer, men skaber en følelse af tomhed og meningsløshed. Livet i fængslet føles spildt.

I og med man kan få besøg, er det muligt for nogle fanger at opretholde et heteroseksuelt forhold. Men mange forhold går i stykker, og de fleste får efter et stykke tid ikke længere besøg af deres tidligere partner. Det er ofte kæresten, der bryder forbindelsen.

Manglen på tryghed i Sykes (1958) forstand drejer sig primært om volden i fængslet fra vogtere og medfangers side. En vold, der ikke har samme udbredelse i Vridsløse som i Sykes amerikanske fængsel. I Vridsløse var der til stadighed 15-25 fanger ud af 200 i frivillig isolation. Nogle af dem søgte tryghed i bytte for yderligere isolation.

"Pains of imprisonment" er ikke en utilsigtet konsekvens af fængslets magtudøvelse. Det er meningen, det skal være ubehageligt at være i fængsel. Det er en straf. Men konsekvenserne af magtteknikkerne er ikke kun ubehaget ved at være i fængsel, der er også varige psykologiske og sociale konsekvenser af opholdet.

Desocialisering

Selv om en oprindelig idé med fængslet var resocialisering, tyder meget på, at livet i fængslet medfører en desocialisering, og chancerne for at klare hverdagen udenfor er derfor betydelig ringere efter et fængselsophold. Fængslet og livet uden-

for er isoleret fra hinanden, fangen bliver simpelt hen hægtet af i forhold til andre mennesker og i forhold til arbejde. Tabet af kontakt med omverdenen, især familie og venner, er en smertefuld oplevelse for de fleste fanger. Straffen er reel. En del fanger mister al kontakt til livet uden for muren, får aldrig besøg, aldrig brev. Fangen føler sig svigtet af tidligere familie og venner, mister tilliden til andre mennesker. Nogle fanger afskærer selv bevidst kontakten med verden udenfor. Relationer til kæreste, familie og venner begrænses. Denne strategi har flere årsager. Fanger mister alligevel ofte forbindelsen med kæreste, familie og venner, fordi de afskærer forbindelsen. Ved selv at gøre det undgår han nederlaget og overraskelsen. Fangen søger at gøre de følelsesmæssige bånd mindre betydningsfulde med argumenter som: kvinder er alligevel løse på tråden eller har krav på at have en mand ved sin side, børnene skal ikke opleve at se deres far i fængsel, forældrene er senile, og familien er bare til besvær. En del fanger ønsker ikke, at evt. småbørn kommer på besøg. Det begrundes ofte med, at barnet ikke skal opleve fængslet. Men årsagen er nok nærmere, at fangen ikke kan bære tabet af kontakten med barnet. Besøget af barnet minder blot fangen om, at han ikke ser sit barn vokse op. Det er lettere følelsesmæssigt, på kort sigt, at afskære kontakten. For at klare livet i fængslet må fangen bryde med de sociale kontakter udenfor og koncentrere sig om livet i fængslet.

Fanger kan have bekendte i fængslet, men det er sjældent, der udvikler sig nære venskaber, og disse forbindelser brydes ofte pludseligt, uden fangens indflydelse, ved overflytninger til anden anstalt eller løsladelse.

Fængslet opleves som en ventetid en parentes af fangen, mens livet fortsætter udenfor. Fængslets verden og livet uden for muren er isolerede fra hinanden. Fangen har ingen fælles oplevelser med dem udenfor, og de kender ikke verden inden for muren. Mange fanger har det svært med besøgene. Der er ikke meget at fortælle om livet i fængslet, og livet udenfor interesserer fangen mindre og mindre. Båndene til verden udenfor bliver tyndere og tyndere. Fangen mister evnen til at gebærde sig, og stempelingen gør nogle fanger menneskesky.

Desocialiseringen er også rent praktisk. I fængslet vænner fangerne sig til et langsomt liv. Fængselslivet er præget af ventetid. Når fangen kommer ud, går alting meget hurtigt. Tilpasningen til institutionslivet giver sig udslag i, at mange fanger tænker, taler og bevæger sig langsommere, end de gjorde udenfor. Mange bliver ligeglade med sig selv og sjosker rundt i træningsdragt og hjemmesko. De synes fysisk og psykisk dovne.

Ved løsladelsen resocialiseres fangen ikke til sin tidligere position. Der er for det første den officielle stempeling i form af en straffeattest, der er en alvorlig hindring for genindtrædelse på arbejdsmarkedet. Men der er også den uformelle stempeling i form af afstandstagen fra en dømt person. Desocialiseringen strækker ud over fængselsopholdet.

Tillært hjælpeløs

Fængslet definerer fangens omgivelser og de mennesker, han omgås. Det er et miljø,

som i udstrakt grad begrænser fangens kontrol over hans dag, begrænser hans valgmuligheder og forudsigelse af fremtidige begivenheder. Det er væsentligt for mennesker at have – eller i det mindste føle de har – en vis kontrol over deres omgivelser (Phares 1976). Mennesker med lav grad af kontrol over deres omgivelser tror ikke, deres handlinger fører til ønskværdige resultater eller kan afværge ubehageligheder. De tror ikke, de kan gøre noget for at influere begivenhederne omkring dem. De lærer, at det ikke nytter at reagere selv over for ubehagelige forhold. Tillært hjælpeløse individer reagerer passivt over for omgivelserne, fordi de har lært, det er nyttesløst eller umuligt at kontrollere situationen omkring dem (Seligman 1975).

I fængslet befinder man sig i en sådan situation. Fangen har begrænset valg, hvad angår beskæftigelse og fritidsmuligheder. Tid og sted for alle aktiviteter er bestemt af regimet (Galtung 1961). Fængslet er en sær blanding af forudsigelighed og usikkerhed, som fangen har meget få muligheder for at påvirke. Dagen i dag er som dagen i morgen, uden at fangen kan forandre sin situation, og på den anden side kan fangen blive flyttet eller isoleret uden varsel og uden mulighed for at hindre det.

Samtidig lever fangen i en beskyttet verden. Der bliver sørget for det fornødne. Fangen bliver i stigende grad ude af stand til løse de problemer og udfordringer, som hverdagen i fængslet – for slet ikke at tale om livet udenfor – måtte byde på (Goodstein, MacKenzie & Shotland 1984). Den tillærte hjælpeløshed er en konsekvens af den passive parkering af fangerne. En fange svarer til spørgsmålet, "hvad er det værste ved at sidde i fængsel?":

"Magtesløsheden, umyndiggørelsen, det at blive frataget beslutninger over sit liv. Men man kan så vende det om og spørge, hvad er det bedste ved at sidde i fængsel? Og det er det samme svar! Ambivalent, ikke? Ansvarsløsheden er også en fordel, alt er dejligt nemt, der stilles ingen krav til én, uhyggeligt og dødfarligt på længere sigt, men på kort sigt meget fedt. Her finder man tryghed, derude stilles krav og forventninger. Har man afsonet mange år, er det let at falde tilbage i fængselsrytmen. Det, der gør os invalide, er, at vi er frataget det ganske almindelige ansvar for familie, arbejde osv. Vi bliver amputeret proportionalt med straffens længde." (Hauberg 1992, s. 224).

Nogle fanger værner sig til fængselslivet. Det bliver deres normale liv. Det gælder langtidsfanger og folk med mange domme. Goffman (1961, s.23.) beskriver hvorledes fanger i "totale" institutioner langsomt taber deres identitet og institutionaliseres. Det begynder med indsættelsen i institutionen, hvor der sker en "mortification", hvorved den dømtes tidligere status i samfundet; familiemæssig og erhvervmæssig, erstattes med fangens. Regelsættet fra samfundet erstattes med fængslets, man visiteres ind, registreres, får sit fange nr. og ID-kort, fotograferes osv. Man lærer at blive hjælpeløs.

Den tillært hjælpeløse står i en vanskelig situation ved løsladelsen. Fra en tilværelse af afhængighed, hvor alle basale behov har været klaret af personalet, skal fangen pludselig være selvhjulpnen. Den vundne frihed betyder usikkerhed og ud-

fordringer. De sociale roller og evner, som har været parkeret, kan ikke uden videre aktiveres. Fanger oplever en følelse af personlig utilstrækkelighed til at klare sig i et samfund, som kræver initiativ og handlekraft. Den institutionaliserede fange har svært ved at finde job, skabe kontakt til andre mennesker og klare at administrere sin hverdag. Derfor ender mange fanger som førtidspensionister og bistandsklinter.

De fleste fanger synes, det er rimeligt, de får en straf, men de finder ikke den måde, hvorpå den udøves rimelig. Den forekommer dem ofte uretfærdig og meningsløs. Magtteknikkernes passiverende strategi og desocialiserende konsekvens skaber hjælpeløshed og fremkalder en følelse af meningsløshed hos fangerne. Som kompensation for desocialiseringen og som udgangspunkt for mange modmagts-teknikker opbygges fangesamfundet.

FANGESAMFUNDET

Fængslet er et delt samfund. Der er vogterne og fangerne. Dem og os. Vogterne er der frivilligt, de er ansat, de kommer og går. Fangerne er indsatte, de er tvunget til at være i fængslet 24 timer i døgnet. Det er derfor ikke så mærkeligt, der opstår et særligt fangesamfund. Fanger omgås mest fanger. De lever tæt sammen fra 7:00 til 21:25. De er sammen på arbejde og på gårdtur, mange laver mad og spiser sammen. Kontakten til personalet er langt mindre og formel. Den har et konkret praktisk formål, som kun kan løses af vogteren: åbne en dør, hente post, osv.

Fængselsvæsnet og forskningen ser fangesamfundet som noget problematisk. Holdningen i fængselsvæsnet er, at fængslet er et forhold mellem den enkelte fange og systemet: "Do your own time", er rådet til fangerne (Bondeson 1989 s. 62). En forhenværende direktør for Kriminalforsorgen sagde:

".... Vi har gode erfaringer med at modtage vore afsonere som enkeltpersoner og give dem en individuel behandling, men så snart det begynder med organisering af tingene, hvor nogen repræsenterer nogen, bliver det sjældent positivt, for så går det hurtigt ud på at, man snakker om folk som en masse". (Hauberg 1992, s.280).

I følge Clemmer (1958) skulle der blandt fangerne opstå en uformel social verden med sine egne sociale klasser, sprog, økonomi og normer. Assimilation af fangerne i en fangesubkultur opsummerer Clemmer i begrebet "prisonization". Der består et sammenhold mellem fangerne rettet mod fængselsregimet. Jo længere en fange opholder sig i fængsel, desto mere optager han ifølge Clemmer de "antisociale", kriminelle værdier og normer, som karakteriserer fangesamfundet.

Når man betegner fangekulturen som "antisocial" (Bodeson 1989, s. 11) er det set udefra og ovenfra, samt i et legalitetsperspektiv. I dette perspektiv henviser "social" til værdier, som er accepteret i "samfundet" – forstået som det "etablerede" samfund. Socialiseringen til fangesamfundet foregår ved, at fangerne accepterer roller og værdier, som står i modsætning til – og er rettet mod – det lovlige samfund, repræsenteret af fængselsbetjentene. Vel er fangekulturen antisocial i forhold til fængselsregimet, og den er i et vist omfang antilegal, men den er naturligvis ikke

antisocial i et fangeperspektiv. Den er netop en social reaktion på fængslets magt-teknikker, som skaber fællesskab og sammenhold. Fangekulturen er ikke et norm-sæt rettet mod samfundets værdier og normer generelt. De genfindes i høj grad i fangekulturen. Du må ikke stjæle fra en medfange, du må ikke stikke en medfange, man er solidarisk med en fange, som bliver udsat for urimelig behandling osv. Fangekulturen er en reaktion på fængslets magtteknikker, på overvågning, kontrol og disciplinering. En reaktion mod et autoritært regime.

Prisoniseringen bliver som regel beskrevet som en envejsproces som et uheldigt resultat af fængslet (Clemmer 1958, Sykes 1958). Fangekulturen er imidlertid også en udadrettet kraft, et udtryk for modmagt, der søger at modsætte sig magtens teknikker. Ved strejker og aktioner søger fangerne individuelt og kollektivt at påvirke fængslet, medierne og offentligheden. Fangesamfundet har også sin egen kultur i almindelig forstand, sit eget sprog, sine egne digtere, billedkunstnere osv., der udtrykker samfundets tanker og normer.

Galtung (1961) påpeger, at de fleste fanger er sig bevidst, at de lever i to verdener, dels inden for muren og dels uden for. Fangen oplever en konflikt mellem at søge at bevare sin gamle identitet, der er relevant for livet udenfor fængslet, og samtidig tilpasse sig livet i fængslet. At blive en del af fangesamfundet kan ses som en løsning på denne konflikt. Fangen kan bevare dele af sin identitet, og samtidig undgår han den institutionaliserende tilpasning og bevarer sine sociale færdigheder.

Relationerne mellem fanger

I fængslet kan man ikke vælge sin afdeling og dermed omgangskreds. Fængslet har tværtimod et blandingsprincip, således at man søger at blande unge og gamle, kort- og langtidsfanger, danskere og udlændinge, svage og stærke, narkomaner og ikke-misbrugere. De udgør et komplekst net af fordomme, fjendtlighed, venskab og alliancer.

I fængslet er alle ikke lige, der er ligesom ude i samfundet et hierarki. Fangerne kommer til fængslet med forskellige forudsætninger, det være sig økonomiske, videnskabsmæssige, psykiske eller fysiske. Nogle klarer sig bedre end andre i fængslet. Der er rige og fattige. Der er socialt velfungerende fanger, der er fanger med alvorlige misbrugsproblemer og fanger med psykiske problemer. Der er udenlandske fanger med kulturelle og sproglige problemer. Det er problematisk at være dømt for sædelighedsforbrydelser og være i et fællesskab, præcis som uden for muren. For at klare sig godt i fængslet skal man kunne administrere sin hverdag økonomisk og socialt. Det kræver en stor grad af social kompetence at leve så tæt på andre mennesker i et presset og konfliktfyldt miljø.

Fællestalsmanden er en respekteret fange, valgt af sine medfanger. Han befinder sig i hierarkiets øverste lag. Det gør han ikke i kraft af fysisk styrke, økonomisk magt eller fordi han er medlem af en rockerklub, men fordi han er i stand til at udtrykke og formidle fangesamfundets holdninger. Den fysiske stærke fange, narkosælgeren, pengeudlåneren har måske magt over enkelte personer, præcis som uden for mu-

ren, men de er ikke specielt velsete, og de styrer ikke fangesamfundet. Balvig m. fl. (1969, s. 121) refererer amerikansk forskning for det synspunkt, at lederne i fangesamfundet udvikler en kooperativ kontakt med personalet, som holder tendenser til oprør i den øvrige fangebefolkning nede, og udøver en kollektiv selvdisciplinering. Det var bestemt ikke tilfældet i Vridsløse.⁶ Talsmænd og toneangivende fanger var tvært imod meget initiativrige og aktive i de kollektive konflikter.

AUF-strukturen har øget kløften mellem de velfungerende og dårligt fungerende fanger. Livet i Vridsløselille Statsfængsel kræver, at fangen i stigende omfang selv skal udfylde og administrere sin hverdag. Fangen skal selv administrere sine penge, selv lave mad og klare sine personlige fornødenheder. Han skal selv organisere sin fritid og give sin dagligdag mening inden for fængslets begrænsende rammer og muligheder. Fængslet fodrer, behandler og beskæftiger ikke længere fangerne, men opbevarer dem blot. Fængselslivet kræver en større social kompetence end tidligere. For de velfungerende fanger er dette en fordel. De kan selv administrere en større del af deres liv. Men det er svært at leve op til for de stadig flere og hårdere belastede stofmisbrugere og psykisk syge, som befolker fængslet. De har svært ved at stå op kl. 7 og være parkeret på en arbejdsplads til kl. 15:15. De kan ikke administrere deres penge, prøver at platte sig igennem og får derfor problemer. Nogle kan simpelthen ikke lave mad. Andre kan ikke finde ud af at rydde op efter sig i køkken, bad og vaskerum, hvilket skaber konflikter. På den led har AUF-strukturen uddybet kløften mellem såkaldt "stærke" og "svage" fanger. Nogle kan simpelt ikke klare at leve i fællesskabet, men foretrækker at ligge passivt hen i cellen, se fjernsyn og få fængselsmaden serveret. Fængslet havde til stadighed ca. 20 fanger siddende frivilligt isolerede. Det var ikke kun fanger, der p.g.a. af personlige konflikter og narkogæld valgte at gå i isolation, men også fanger, der simpelt hen ikke kunne klare fængslets hverdag. Fængslet har ikke andet tilbud til de socialt dårligt fungerende end isolation. Den afsoningsform betyder yderligere begrænsninger i disse fangers vilkår, som belaster dem psykisk og socialt. Den beskyttende isolation løser et problem, men forstærker andre.

Også problemet med fanger med psykiske lidelser, der placeres i de almindelige fængsler, har været stigende de senere år. Selv om tolerancen var høj blandt fanger over for psykiske afvigere, var der problemer specielt med medfanger, som let blev hidsige. Over for disse fanger var fængslets løsningsmodel ofte langvarig isolation, ikke den bedste terapi for psykisk belastede fanger.

"Stærke og svage fanger"

Fængselsregimet har en uskreven norm: alle fanger skal være lige. Der ses skævt til folk, der indretter sig for godt. Det var simpelt hen umoralsk at visse fanger, f.eks. medlemmer af H.A., formåede at indrette sig behageligt i fængslet. Et fængsel skal ikke være en feriekoloni eller en højskole. Fængselslivet skal ikke kun være frihedsberøvelse, det skal også i sig selv være lidt ubehageligt og spartansk. Kriminalforsorgen har i de senere år fokuseret på "problemet stærke og svage fanger". Der er blevet lavet flere rapporter om emnet (Direktoratet for Kriminalforsorgen 1994 og

1996). Kriminalforsorgen skildrer problematikken med stærke og svage fanger som et forhold mellem fangerne. At de stærke fanger dominerer, udbytter og plager de svage fanger:

“De stærke kan i kraft af personlighed, fysik eller andet, styre og udnytte svagere medindsatte.” (Direktoratet for Kriminalforsorgen 1994, s. 2).

“Grupper af indsatte, herunder rockerne og deres supportere, som i de senere år har skabt sig en sådan magtposition i fængslerne/arresthusene, at de i dag er i stand til at udgøre en særdeles negativ styrende faktor i forhold til de medindsatte.” (Direktoratet for Kriminalforsorgen. 1994, s. 4).

De svage fanger er “narkomaner, fysisk og psykisk svagt funderede, sex-kriminelle og fanger der har sladret om andre i deres sag” (Direktoratet for Kriminalforsorgen. 1994, s. 4-5). I en senere rapport lægger arbejdsgruppen vægt på, at der også er positive stærke indsatte, og man ikke må forveksle dem med de negative. Men arbejdsgruppen indbefatter konkret fanger, der er fangepolitisk aktive, som negative stærke fanger. Direktoratet opfatter fangernes solidaritet som et problem:

“Det er oplevelsen, at de stærke indsatte – uanset om de er medlemmer af talsmandsgruppen – ofte bevidst styrer fællestalsmanden og talsmandsgruppen ... De stærke indsatte udstrækker deres magt i et sådan omfang og ønsker at påvirke klimaet på afdelingerne i en sådan grad, at også øvrige indsatte afholder sig fra at kontakte personalet ud over, hvad der er strengt nødvendigt ... de nuværende mere frie forhold (fællesskab, besøg, udgang m.v.)... gør det betydelig nemmere at få magt i fællesskabet nu frem for tidligere, hvor de indsatte ofte lå i indbyrdes strid, og hvor personalet – på trods af normen om ikke at “sladre” – alligevel havde relativt gode muligheder for at få indsigt i forholdene og påvirke de indsatte. (Direktoratet for Kriminalforsorgen 1996, s. 11-12)

I et fangeperspektiv ser det anderledes ud. Her er stærk/svag fange problematikken i lige så høj grad et forhold mellem fangerne og fængselsystemet, som mellem fangerne indbyrdes. Det er karakteristisk for såkaldte stærke fanger, at de ikke tager stoffer, at de benytter sig af muligheden for at uddanne sig, at de holder sig fysisk og psykisk i form, at de er selvsikre og velartikulerede. At de søger at skabe et sammenhold blandt fangerne, at de søger at stable fritidsarrangementer på benene: fodboldkampe, billiardturneringer, indrette kondirum osv. De accepterer ikke fængslets regime, men søger konstant at udvide deres muligheder i fængslet. En bibliotekar, som har været ansat i Vridsløse 1987-92, beskriver i et interview i Dagbladet Information (15./16. august 1992) i forbindelse med BIII-konflikten⁷ forholdet således:

“Der er ikke, som ledelsen hævder, tale om en kamp fangerne imellem – men om en kamp mellem *mænd*. og det er på den ene side de mænd i fangegruppen som er “stærke” og velfungerende, og de mænd i betjentgruppen, der opfatter enhver velfungerende fangegruppe som en potentiel trussel mod stabilitet i fængslet. Det er

vagtmestre, de fagligt aktive betjente og en stor gruppe nyansatte, der simpelt hen ikke aner, hvordan de skal forholde sig til de indsattes daglige krav og ønsker, urimelige og rimelige ... det er jo fanger, som er i forbløffende god fysisk og psykisk form. De udstråler en vis styrke, ind imellem ren livsglæde – og ikke mindst *sikkerhed*.”

De svage fanger kan systemet derimod lettere kontrollere. De yder ikke den samme form for modstand, skaber ikke de samme problemer. De skaber måske problemer i og med deres narkomisbrug eller psykiske problemer, men det er systemet langt bedre gearret til at styre. De svage fanger kan lettere kontrolleres, parkeres, passiviseres og institutionaliseres i deres ensomhed, stofmisbrug eller skam over deres kriminalitet. De er de perfekte klienter, skaber arbejde, skal hjælpes, støttes og kan formes af omsorgsmagten. Her er ingen tvivl om magtforholdet. De vender igen og igen tilbage til fængslet og sikrer derved dets fortsatte eksistens.

Afdeling BIII blev oprettet til trods for, at fængselsinspektøren så sent som 11.11.1991 i et notat til Direktoratet havde skrevet, at H.A. ikke styrede fængslet, og ikke handlede med hård narko. H.A. søgte derimod at gøre deres afsoning så behagelig som muligt. Imidlertid havde en “særlig undersøger”, en fængselsbetjent, i de forudgående måneder nået frem til, at H.A.’erne og deres venner dominerede de øvrige fanger (Notat af 11. maj 92). De “sad” på opholdsstuerne, på kondilokalet, de sprang foran i frisørkøen osv.

Det er imidlertid ikke sådan, at hvis de velfungerende fanger holder sig tilbage i fritidsaktiviteter og afdelingens liv, blomstrer de svage. Hvis de velfungerende ikke indretter og bruger fællesstuen, er det ikke sådan, at de svage indretter og bruger den. De fanger, fængslet udnævner til stærke fanger, er som regel de velfungerende fanger. De er bl.a. med til at opretholde en vis orden på afdelingens køkken, opholdsstue, vaske- og baderum osv. Uden dem vil hverdagen i fængslet blive langt mere kaotisk, også for de mindre velfungerende fanger.

Det er også meget muligt, at en H.A.’er kom foran i køen ved købmanden eller frisøren, men det er ikke nødvendigvis begrundet i trusler og frygt. I fængslet nærer en del fanger respekt for H.A.’ernes subkultur, deres sammenhold, æresbegreber, at de ikke lader sig “tryne” af fængslet osv. De fanger, der blev anbragt på BIII, var stærke fanger i forhold til personalet, og det gav respekt hos medfangerne, ligesom de svage fanger også drog nytte af den magtbalance mellem fanger og vogtere, som de stærke fanger var med til at etablere. Når “Jønke” kommer foran i køen hos frisøren, kan det være samme fænomen, som når en populær skuespiller eller sportsstjerne kommer foran i hospitalskøen eller hos bageren. Det er karakteristisk for BIII-fangerne, at de nærrede en vis foragt for narkomaner eller for svaghed i det hele taget, men at BIII-fangerne generelt eller i vidt omfang truede svage fanger i isolation, var ikke tilfældet. De omgik og beskæftigede sig simpelt hen ikke med dem. Antallet af fanger i frivillig enrum ændrede sig da heller ikke i perioden efter BIII’s oprettelse.⁸

At langt hovedparten af fangerne ikke følte sig generet af de BIII-anbragte, vi-

ste den opbakning, modstanden mod BIII-afdelingen fik de følgende 2 år. Et eksempel: på et tidspunkt havde BIII og resten af fængslet gårdtur på samme tidspunkt, men på forskellige arealer i fængselsområdet. Under gårdturen den 27.8.1992 gik der pludseligt ca. 90 fanger i samlet flok forbi de betjente, som skulle holde de to fangegrupper adskilt, og over til BIII-erne, hvor der blev spillet en fodboldkamp. Det gav en bøde på 50 kr. og 6 dages betinget strafcelle. Men alligevel gentog episoden sig en månedstid senere, hvorefter gårdturstiden blev separeret.

Narkotika

Narkomanerne er kriminalforsorgens tilbagevendende fanger. En fængselsbetjent siger: "Når en narkoman bliver løsladt, siger vi ikke farvel, men på gensyn." De fleste narkomaner var narkomaner, da de kom i fængslet, og fortsætter blot misbrugt. Nogle bliver imidlertid narkomaner i fængslet. Det er mit skøn, at over 50% af fangerne i Vridsløse fra tid til anden er stofmisbrugere, fraregnet hashrygere. Tag denne gruppe med nærmer man sig de 90%. Narkoen er fængslets store problem. Fængselsinspektøren Ole Hansen siger:

"...narkotika er vort største problem på alle leder og kanter og nogle gange så stort, at vi slet ikke kan se, at vi har andre. Et problem for de indsatte, et problem for vores udgangs- og løsladelsesinstitution, for sikkerheden, gældsætning, indsmugling, you name it." (Haugberg 1992, s. 270)

Der er mange årsager til problemets omfang. 1) Narkomanerne i fængslet er mennesker, der har begået kriminalitet for at få deres stof; de er derfor også villige til at bryde fængslets regler for at få stof. 2) I fængslet placeres de dør om dør med andre narkomaner og dømte for narkohandel og smugleri. 3) I Vridsløse var der i min tid ingen behandlingstilbud over for misbrugere, ud over tildeling af metadon.⁹ Der er fanger, som går i frivillig isolation, fordi de ikke føler, de kan modstå fristelsen til at tage den narko, de tilbydes i fællesskabet. 4) Mange søger en flugt fra det trivielle fængselsliv i narkotikaen.

Der er således et marked for narko i fængslet. Et marked, der ligesom ude i samfundet ikke kan kontrolleres væk, trods fængslets forbrug af mange ressourcer på visitation. Størstedelen af den hårde narko i Vridsløse bliver smuglet ind af narkomanerne selv i forbindelse med besøg og orlov. Det er til eget forbrug og til videre salg for at finansiere dette forbrug. Det er således mange forskellige fanger, der indsmugler narko. Der er naturligvis også enkelte ikke-misbrugere, som indsmugler med rent profitmotiv. Men der er ikke tale om en mafia med enkelte bagmænd, som sidder på handlen. Det er et bredt marked med mange sælgere og købere (Jørgensen & Nielsen 1994).

Det kan måske undre folk, der ikke kender et fængsel, hvordan narko kan indføres i et sådant omfang. Men heroin fylder meget lidt og 1/20 gram er nok til et fix. Tre måneders forbrug kan således indsmugles i endetarmen. Inspektør Ole Hansen siger om narkoen:

“Vi kan ikke stoppe det ved besøgsgrænsen. Lægeforeningen ville aldrig gå med til, at en læge var ansat til at stå hele dagen og stikke en finger op i folk... Afhængigheden er så stor, at fantasien er umulig at gå op imod.” (Interview i Albertslund Posten 28.9.1994).

Selv rutinemæssige rektal-undersøgelser ville ikke løse problemet. F.eks. kan man sluge stoffet emballeret i et kondom, og på den måde tage stoffet med ind. Selv de mest lukkede fængsler i verden har narkoproblemer.

Modsat den hårde narko accepteres hashen til en vis grad. De fleste betjente vender hovedet den anden vej, når der ryges, og reagerer ikke på lugten. Hvis visitationsholdet finder hash konfiskeres det naturligvis, men ved mindre mængder gives der blot 25 kr. i bøde. Accepten hænger sammen med hashens beroligende effekt på fangerne. Uden hashen ville hverdagen være langt mere konfliktfyldt.

Narko og forholdet mellem fangerne

Blandt sælger og køber af narko er der et had-kærlighedsforhold. Begge har brug for hinanden som sælger og køber, og begge hader hinanden som afpresser og dårlig betaler. Narkomaner, narkohandlere og visitationsbetjente jager rundt i fængslet efter hinanden som mus, kat og hund lukket inde i et lille rum. Betjenten er stolt og glad, når han finder stoffer. Et fund der blot vil skærpe konflikterne mellem handlere og brugere. Narkoproblemerne medfører ekstra restriktioner og visitationer også for ikke-narkomaner. Narkomaner er derfor ofte upopulære blandt fanger, der ikke bruger hård narko. Blandt narkomaner har narkoen første prioritet; den er centrum i tilværelsen. Det snakken drejer sig om er: hvordan fås stoffet, af hvem, til hvilken pris, hvordan skaffes penge osv. ? Alle andre emner er sekundære. Har man ikke den fælles interesse i narko, er det begrænset, hvad man kan snakke om.

Narkomanen lever i nuet, tænker ikke på fremtiden – blot en dag frem. De bruger ofte deres kostpenge ved udbetalingen til stoffer. Narkomanen mangler konstant penge. Han søger ofte at låne uden at kunne betale tilbage, hvilket skaber mange konflikter til medfanger, der føler sig snydt. Narkomanen må hutle sig igennem ugen og bliver stresset af gældsproblemerne. Nogle vælger derfor at gå i frivillig isolation, hvor de kan finde ro og sikkerhed, ikke skal stå op om morgenen og hvor der serveres mad.

Det skaber desuden en vis utryghed, at der er påvirkede personer i fællesarealerne, og det tiltrækker visitationer. Personer på rohypnol-piller kan f.eks. blive paranoide og særdeles aggressive. Påvirkede narkomaner bliver bedt om at gå ind på deres “pind”. Endelig har nogle narkomaner vanskelig ved at klare dagligdagen, personlig hygiejne, rydde op efter sig i fællesområderne osv.

Også mange fanger synes således, narko er et problem. Da fængslets ledelse i vinteren 94/95 begyndte at tale om en deling af Vridsløse i en afdeling for “stærke” og en afdeling for “svage” fanger, blev problemet akut. Det var talsmandsgruppens opfattelse, at det ikke var de stærke fanger, men først og fremmest narkoen, der var årsagen til de såkaldte svage fangers problemer. Derfor besluttede talsmands-

gruppen at indlede en kampagne mod handel med hård narko i fængslet. Det var ikke nogen uproblematisk beslutning. Det var et brud på en af de uformelle regler for fangesamfundet: "Bland dig ikke i andre fangers sager". Desuden var det mod de umiddelbare interesser for de fleste fanger. For narkomanerne ville det betyde dårlige og dyrere leverancer. For narkohandlerne ville det betyde besværligheder med handlen. Det var min antagelse, at meget få ville stikke hånden ned i det hvepsebo af interesser og konflikter, som narkoen skabte. Problemet blev derfor drøftet grundigt på afdelingsmøder for at søge at sikre opbakning bag kampagnen. Det blev gjort klart, at det var et forhold mellem fangerne. Talsmandsgruppen ville ikke stikke narkohandlere til fængslet. Kampagnen var heller ikke en moralsk fordømmelse af narkobrug eller handel. Det var en aktion for at forbedre hverdagen for alle fanger og hindre den todeling af fængslet, som ville forringe alle fangers vilkår betydeligt. Kampagnen gjaldt heller ikke hash.

Talsmandsgruppen besluttede at afholde en hemmelig afstemning om kampagnen for at lodde stemningen blandt fangerne. Resultatet var meget overraskende for mig. Med en stemmeprocent på 76 stemte 81% for kampagnen mod handel med hård narko, 15% imod og 3 1/2% blankt. Mange af narkobrugerne må således have støttet kampagnen, hvilket vidner om det potentiale, der er for afvænnning i fængslet. Nogle syntes, at talsmandsgruppen skulle blande sig udenom det spørgsmål, og lade være med at spille betjente.

Kampagnen var ikke rettet mod brugerne, dvs. dem, der bare fik narko ind til eget brug. Den var rettet mod de større narkohandlerne, dvs. dem, der solgte for at tjene penge, solgte på klods og dermed skabte gældskonflikter. Talsmandsgruppen kontaktede dem, dvs. man mødte en 3-4 stykker op i deres celle, forklarede dem sagens alvor og bad dem holde op. Hvis de ikke standsede handlen, opfordrede man afdelingen til at fryse dem ud af fællesskabet. Talsmandsgruppe hængte desuden opslag op, hvor man informerede om talsmandsgruppens narkopolitik.

Talsmandsgruppen kunne naturligvis ikke løse narkoproblemet, i det tilfælde, den fik stoppet en handler, kom andre til, eller handlerne blev foretaget så diskret, at talsmandsgruppen ikke fik nys om det. Men jeg vil tro, man i det halvår, jeg fulgte kampagnen, fik nedsat handlen med 25-50%. Antallet af fanger, som gik i frivillig enrum i perioden, faldt fra omkring en snes til omkring et dusin. Det lykkedes talsmandsgruppen at gøre omfattende narkohandel i fængslet til noget upopulært.

Fangesamfundet og vogterne

Relationen mellem fangerne og vogterne er central i fængslet. Det er det, fængslet drejer sig om: at vogteren holder fangen indespæret. Vogteren låser fangen ud af og ind i cellen. Overvåger fangens bevægelser eller eskorterer ham rundt i fængslet, smider ham i straffecelle osv.

Der er en kløft mellem fangerne og vogterne (Goffman, 1961 s. 18). Rollerne indlæres i varetægten. Her er fangen låst inde i cellen 23 timer i døgnet. Den eneste kontaktmulighed til omverdenen er betjenten eller går igennem betjenten. Fanger skal bede om at komme på toilettet og i bad. Fanger skal vænne sig til, at betjen-

tene ikke banker på, før de kommer ind i cellen. Kommunikationen består i, at fangen anmoder om noget, og betjenten giver tilladelse eller ordre. Fangen er pr. definition altid "underdog". Det er ulige kommunikation mellem to roller: fange og vogter. Vogterne har information om livet i fængslet og planer med fangerne, som fangerne ikke har.

Goffman (1961, s. 23.) beskriver, hvordan fangen fratages sin individualitet og placeres nederst i et autoritært bureaukrati, når han træder ind i den totale institution. Fange og vogter udvikler stereotype fjendebilleder af hinanden. Der er en skyttegravskrig mellem de to grupper, og i en skyttegravskrig kan man ikke rende rundt i ingenmandsland ret længe. Den negative holdning over for vogterne er blevet beskrevet som en særlig subkultur. Men den kan også beskrives som en reaktion på de magtteknikker, som vogterne udøver.

Det, der karakteriserer forholdet mellem fange og vogter i Vridsløse, er først og fremmest, at kontakten er begrænset. De taler sjældent om private ting sammen. Kun det nødvendige: ved udlukning til gårdtur og bestilling af tid til besøg på en anden afdeling. Ofte kun "Go' morgen" og "Go' nat". Det er gensidigt. Betjentene er på deres side stressede over fængselslivet. Det er en speciel arbejdsplads, hvor de mennesker, de skal beskæftige sig med, ofte ikke bryder sig om dem. Der er fra de fleste vogternes side den samme tendens til at undgå "unødvendig" kontakt med fangerne. Fængslets ledelse må hele tiden pålægge vogterne at bevæge sig lidt mere rundt på afdelingen.

Det er sjældent, der opstår et direkte personligt fjendtligt forhold mellem fanger og betjente. Begge grupper er klar over, de skal have en hverdag til at fungere. Selv under konflikter kan omgangstonen være afslappet. Der er en vis professionel holdning fra begge sider.

AUF-strukturens grundidé: at betjenten både skal være vogter, socialmedarbejder og lærer/fritidsmedarbejder bærer præg af manglende kendskab til, hvordan fangen oplever forholdet til betjentene. AUF-systemet fungerer muligvis bedre i et åbent fængsel, hvor bevogtnings- og disciplineringsopgaverne er mere nedtonede, men det fungerer ikke godt i et lukket fængsel som Vridsløse.

MODMAGT

Modmagt i fængslet er sjældent gjort til et tema af kriminologien. Fangevogterne og offentligheden opfatter og definerer sjældent fangernes udtalelser og handlinger mod fængselsregimet som politisk modstand, men som afvigende adfærd, tilpasningsvanskeligheder, asocial, barnlig eller usamarbejdsvillig opførsel; ting som retfærdiggør, at disse individer netop er i fængsel og skal overvåges og kontrolleres tæt. Kun mønsterfangen, der tillært hjælpeløs og passiv accepterer fængslet er veltilpasset og resocialiseret.

Imidlertid har en række undersøgelser vist, at fanger, som tilslutter sig fangesubkulturen, ikke som forventet har højere recidiv end de fanger, der har en mere løs tilknytning til fangesubkulturen, tværtimod. Fanger, som er oprørske, der afviser de formelle fængselsregler, klare sig ofte bedre ved løsladelsen og minder rent

faktisk mere om "normale" personer uden for fængslet på en række personlighedsdimensioner (Driscoll 1952). Et interessant resultat af disse undersøgelser er, at den tilpasning, som kan være ønskelig ud fra et kontrolsynspunkt, dvs. tilpasning karakteriseret ved overholdelse af fængslets regler og passivitet, ikke nødvendigvis er en ønskelig tilpasning set ud fra et løsladelsesperspektiv. Jaman (1971) fandt, at de fanger, som tilpassede sig dårligt til fængselslivet, havde mindre risiko for at vende tilbage end dem, der var veltilpassede til fængselslivet. Miller og Dinitz (1973), fandt at fanger, der identificerede sig med "fangekulturen", dvs. de fanger, som var mindst tilbøjelige til at rette sig efter betjentenes ordrer, havde større succes under prøveløsladelse end de veltilpassede fanger. Ward (1987) undersøgte, hvordan 500 tidligere fanger klarede sig efter løsladelse. Han fandt, at overtrædelse af fængselsreglementet var en signifikant faktor for succes eller fiasko (defineret som genindsættelse efter ny kriminalitet eller overtrædelse af prøveløsladelsesvilkår). Fanger med 5-10 disciplinære rapporter havde større chance for at klare sig igennem prøvetiden, end fanger med 0-5 disciplinære rapporter. Goodstein (1979) fandt, at de fanger, som tilpassede sig bedst til det formelle fængselsystem, havde vanskeligst ved at omstille sig til livet udenfor, mens de fanger, som afviste institutionen, havde lettest ved at tilpasse sig livet udenfor efter løsladelse:

"Det synes som om fængslet, ligesom det traditionelle sindssygehospital, via sine administrative rutiner med tildeling af belønning og straf, ikke forbereder de indsatte til en succesfuld overgang til friheden. Det er ironisk, at de institutionaliserede fanger, som accepterede fængslets grundlæggende struktur, som var veltilpassede til fængslets rutiner og som havde de bedste jobs, kort sagt dem man kunne kalde mønsterfanger, havde det sværest ved at tilpasse sig verden udenfor. Endnu mere ironisk er det, at de fanger, som blev benævnt ballademagere i fængslet, syntes at havde de færreste problemer efter løsladelsen." (Goodstein 1979, s. 266-7.)

I stedet for begreber som "coping" (Toch 1977), "adjustment" (Wheeler 1962) og "prisonization" (Clemmer 1958) synes et magt-/modmagtsperspektiv at have en større forklaringskraft, hvad angår det forhold, at fanger, som tilslutter sig fangesubkulturen, er oprørske, afviser det formelle system osv., er dem, der har det laveste recidiv, mens de fanger, der bliver "håndtamme", dvs. totalt tilpasser sig fængslets krav og normer, har sværest ved at klare sig uden for muren.

MODMAGTSTEKNIKKER

Mod overvågning

Modmagtsteknikker er handlinger, der modvirker fængslets magtteknikker. Fangen søger at undgå overvågning, kontrol og disciplinering for at bevare sin identitet og værdighed. Fangen minimerer kontakten med vogterne. Han søger hen i nicher, hvor han ikke er overvåget, i det hjørne af gården, eller i det indhak på gangen, hvor han ikke umiddelbart kan iagttages. Ikke nødvendigvis for at lave noget, man ikke må ifølge reglementet, men for blot at være privat.

Mod kontrol

Forstyrrelser i fængselslivets monotoni er i sig selv væsentlige pusterum. Strejker og aktioner, hvor fangerne f.eks. nægter at gå ind efter gårdtur og bliver ude til midnat, oplever en aften udendørs, ser en stjernehimmel, bryder monotonien og skaber en følelse af evne til at påvirke livet omkring en.

En modmagtsteknik mod ro og orden er at fremkalde uorden og uro. Et eksempel er at smide affald ud ad vinduerne. Fængslet skal ikke ligne en velordnet institution, men en institution hvor orden *ikke* hersker. Under BIII-konflikten flød areaerne omkring fængslet i lange perioder med store mængder affald. Tremmekoncert er en anden måde at fremkalde uro. Den afholdes som regel efter indlukning kl. 21:25 og til ud på natten. Den består i, at fangerne hamrer på tremmerne eller sidder oppe i vinduet og trommer på de affaldsspande, der er standardudstyr i cellerne, for at lave den maksimale larm. De enkelte cellefløje spiller op til hinanden og konkurrerer om at larme mest. Under konflikter, hvor fangerne er isolerede i deres celler, er det med til at skabe fællesskab og sammenhold. For en udenforstående kan disse aktionsformer synes barnlige, men fængslet tager dem alvorligt. Enhver uorden er et angreb på regimet. Under BIII-konflikten blev affaldsudsmidning straffet med 10 dages isolation og i gentagelsestilfælde med flytning til anden anstalt.

Mod disciplin

Lydighedsnægtelse er en anden modmagtsteknik. Individuelt er den ikke særlig effektiv, den er nedkæmpet på et øjeblik, men kollektivt fungerer den. F.eks. ved at nægte at gå ind i cellerne om aftenen eller "sit down" aktioner i centralhallen. Kommer det som en overraskelse, kan fængslet ikke umiddelbart gøre noget. Det tager tid at mobilisere det nødvendige antal betjente til at tvinge fangerne ind, selv hvis de blot udøver passiv modstand.

Mod tvangsarbejde

Den traditionelle modstandsform er strejken. Den har imidlertid ikke samme effekt inden for muren som udenfor, da fængslet ikke er afhængig af fangernes arbejdskraft, hverken for at fungere eller som indkomst. Strejke er desuden forbudt og straffes med bøde og isolation. Strejke bruges derfor oftest kun symbolsk, dvs. som endagsaktioner, for at markere en utilfredshed. En anden protestform mod tvangsarbejde er sabotage af maskinerne, således at produktionen går i stå, eller bevidst at lave fejl og dårligt arbejde.

Ønsker fangerne at nedlægge arbejdet i længere tid for at protestere, fremkalder de i stedet en situation, hvor de bliver enrumsanbragt. Dvs. en situation, hvor fængslet isolerer fangerne med henvisning til opretholdelse af sikkerhed og orden. Nu er der formelt ikke tale om en straf, men en nødvendig forholdsregel, og fangen opretholder dermed sin arbejdsdusør. En sådan situation skabes almindeligvis ved sabotage af sikkerhedsudstyr: f.eks. klippe ledninger over eller fjerne låse, fylde dem med lim og tændstikker, ødelægge hængslerne på celledørene så de ikke kan lukkes eller ved almindelig hærværk f.eks. at smide med maling, hælde cement i klo-

akken osv. Ved at forbyde strejkeretten har fængslet således opnået at få mere hærværk.

MODMAGTSSTRATEGIER

Fangerne udvikler deres egne strategier for at undslippe magtens strategi. De er ikke altid særligt effektive eller frugtbare. Det er vanskeligt i et så repressivt system som et fængsel. Lige så forskellige fangerne er, ligeså forskellige er deres måde at forholde sig til fængselslivet. Ikke alle tilslutter sig fangesamfundet, og det dækker kun en del af fangens reaktion og strategi. Nogle fanger bliver "mønsterfanger", tillært hjælpeløse, inaktive og passive. Andre går amok. Nogle søger at fedte og snyde sig til en behageligere hverdag, andre bliver paranoide kvæulanter, nogle bryder sammen, går i frivillig isolation og ind i deres egen verden, nogle laver hærværk, smider afføring og affald ud af vinduet – opfører sig udisciplineret. Mange dulmer ubehaget ved fængselslivet med narko, andre søger styrke ved fysisk træning eller ved at indgå i subkulturer, andre igen arbejder fangepolitisk. Ud fra mine iagttagelser og interviews har jeg stødt på en række strategier, som kan opdeles i individuelle og kollektive.

Individuelle strategier

Fangers strategier bygger i stor udstrækning på individuel styrke. Når vi spurgte fangerne, hvem de ville henvende sig til med problemer, svarede de ofte, at de foretrak at løse dem selv. Den seje fyr, der kan klare sig selv og ikke piver, respekteres af medfanger. Men fangernes evne til at udmønte deres strategier er ofte præget af manglende stædighed, planlægning og manglende evne til at forudse konsekvenser. Fanger har ofte en utrolig kort tidshorisont for deres handlinger.

Manipulativ/kalkulativ strategi

Denne strategi er primært løsladelsesorienteret, at komme ud på orlov, til åbent fængsel og blive løsladt så hurtigt som muligt. Sekundært går den ud på at skabe de behageligste afsoningsbetingelser i fængslet. Fangen føler fængselsopholdet meget ubehageligt, men skjuler det over for de ansatte og snakker dem efter munden, fordi han regner med, det vil fremme hans løsladelse. Fangen udnytter enhver relation og mulighed for at fremme sin udslusning. Han søger at undgå konflikter med ansatte og indsatte. Det er en individualistisk strategi, der kun opportunistisk tilslutter sig fangekulturen eller de formelle regler i fængslet. Det er samtidigt et forsøg på at opretholde fangens gamle identitet og liv. For langtidsfanger er det en farlig strategi. Det er vanskeligt i årevis at manipulere sig igennem fængselslivet på opportunistisk vis uden at blive gennemskuet. Den indebærer en risiko for at blive ensom i forhold til fængselsamfundet.

Selvvalgt isolation

Det er ikke alle, der går i frivillig isolation, fordi de ikke kan klare sig i fællesska-

bet; nogle gør i det som en individuel proteststrategi. En fange i Vridsløse, der har valgt denne strategi, siger:

“Men fangerne valgte at strejke, måske fordi de forbinder ordet med sammenhold. Strejke lyder flot, ikke? Det er noget med solidaritet og røde faner. Det kræver langt stærkere psyke at være frivilligt alene i cellen og blive siddende, til man får sin vilje. ... Jeg valgte så selv at irritere systemet ved at blive frivillig isoleret. ... Det er en kamp mod systemet, jeg aldrig kan vinde. Men jeg gør det for mig selv. For min egen selvspekts skyld. Jeg har intet opnået med det.” (Hansen og Jacobsen 1995, s. 127)

Den pågældende fange lukkede sig inde i sin egen verden uden omgang med medfanger. Men samtidig sendte han et utal af klager til Direktoratet over stort og småt og kritiserede konstant fængslet til hvem, som ville høre på det. Det er en strategi, der dels søgte at bevare egen selvværd, men samtidig var et forsøg på at opnå regimets opmærksomhed: “hør på min klage, se hvor dårligt jeg har det!” Den pågældende fange appellerer til fængslet og betjentene om at påtage sig deres ansvar for at aktivere og opdrage fangerne. Et ansvar fængslet imidlertid forlængst har opgivet at påtage sig.

Klage, brøkke og plage

Mange fanger føler sig uretfærdigt behandlet af fængslet. De føler sig ofte specielt forfulgt, grænsende til det paranoid. De jamrer og brækker sig til alle, der gider høre på dem, og sender en strøm af klager. At få ret bliver et besættelse. Formålet er dels at søge at opnå noget, dels at irritere systemet. Inspektøren Ole Hansen siger:

“Men vi kan næsten ikke styre en anden type, de patologiske klager, som siger lige ud, at de vil bruge deres afsoning til at klage, ligegyldigt over hvad. I vort bureaukratiske, hierarkiske system får de samme behandling som alle andre, og vi kan jo heller ikke i et retssamfund have særlige udskillelsesmekanismer til at frasortere dem.” (Hauberg 1992, s. 268)

Selv om fængselsvæsnet stempler de mest aktive klager, som kværlanter, er der ofte substans i klagerne. Men først og fremmest er klagen en måde at hævde sit selvværd på, at vise at man ikke finder sig i hvad som helst, og at man ikke er kuert. Selv medfangerne kan godt blive træt af den type, der jamrer og brækker sig konstant over forholdene. Det er god fangemoral, “at tage sin straf som en mand”.

En del udenlandske fanger, som ikke er vant til den danske bureaukratiske kultur, tror det hjælper at skrive et brev til dronningen med en lang historie om deres familie og deres egen ulykkelige situation. De tager heller ikke et nej fra bureaukratiet for et nej, men tror de ved at gentage deres anmodninger til bureaukratiet kan plage sig til et ja.

Selvaktivering, skabe mening.

Magtteknikkernes lokale strategi er parkering. Den meningsløshed, som fangen

oplever, er nedbrydende. En modmagtsstrategi er at søge at holde sig aktiv og trods de passiviserende teknikker selv at give livet i fængslet en mening og et perspektiv.

Det er forskelligt, hvordan fangerne skaber denne mening i fængselslivet. Nogle går i gang med den uddannelse, de ikke har haft mulighed for, eller været i stand til at gennemføre, uden for muren. Hvert år er der et par fanger, som tager en hf-eksamen. Det giver selvtillid, som mange fanger ikke har oplevet tidligere i deres liv. Nogle engagerer sig i fangepolitisk arbejde. Meningsløsheden i fængselslivet fremkalder den mening at yde modstand mod systemet. Fanger, som aktivt søger at kontrollere og påvirke deres egen situation og deres omgivelser, begrænser også den tillærte hjælpeløshed, som institutionslivet skaber. For de fællestalsmænd, jeg oplevede, var det fangepolitiske arbejde ofte også en personlig strategi, der gav dem selvværd.

Andre fanger finder en mening i kreativ udfoldelse. De maler, tegner, skriver osv. En anden måde at skabe mening på er ved fysisk træning. Mange fanger bruger meget tid på vægttræning, andre løbetræner. De oplever små sejre, når de bliver stærkere eller løber længere. Den fysiske styrke smitter af på psyken. Den giver ro og balance og en naturlig træthed. Enkelte er også i stand til at finde en mening med arbejdet i fængslet. Det hjælper til at udfylde tiden. Weekenderne er ofte et problem med for meget tid uden mulighed for aktiviteter, især i vinterhalvåret, hvor gårdturstiden er begrænset til én time.

Det er vanskeligt at skabe et meningsfuldt liv i fængslet alene. Når man lever i et fængsel i årevis, må man involvere sig med de mennesker, man lever sammen med for at løse fængselslivets problemer. Det er imidlertid de færreste fanger, der har de fornødne ressourcer med sig ind i fængslet til at bryde meningsløsheden og passivering. Det er endnu færre, der finder dem inde i fængslet. De fleste er dårligere stillet, når de forlader fængslet, end da de kom.

Individuelt "oprør"

Nogle fanger kan ikke tilpasse sig systemet. De reagerer aggressivt på, hvad de føler som ydmygende behandling. De kommer konstant i konflikt med reglerne, hvad der fører til mange disciplinære straffe. Trods disse umiddelbare problemer er disse fanger ofte karakteriseret ved en høj grad af selvværd, skabt netop ved modstanden mod at tilpasse sig fængselsrutinernes begrænsninger.

Mens det "oprør", der er kendetegnet ved bevidste handlinger, kan styrke fangens autonomi og selvværd, så er det "oprør", som er karakteriseret ved blindt raseri, ikke en særlig hensigtsmæssig reaktion. Fanger, der går amok, ender ikke kun i spændetrøje nogle timer. Fanger, som har været i voldelig konfrontation med betjentene, overføres som regel til andre fængsler, isoleres i mange måneder og får efterfølgende en hård afsoning, der ofte knækker dem psykisk.

Flugt

En radikal form for modmagt mod fængslet – i hvert fald på kort sigt – er flugt. Flugt

er dels flugt fra de ubehagelige livsvilkår i fængslet, og flugt til familie, venner og friheden. Jo flere problemer, jo mere ubehag og meningsløshed fangen føler i fængslet, jo større er motivet til at flygte. Måske har fangen et konkret problem, der kun kan løses ved hans tilstedeværelse udenfor. Endelig kan flugten også være en modmagtsstrategi mod fængslet som magtinstitution. Fangen ved godt, at springturen er af begrænset varighed. Det er selve flugten, det at vise, at man kan slå systemet, at dets magt ikke er fuldkommen, som er målet.

Et sådant motiv kunne ligge bag flugten d. 27.8.1995 for nogle af de 12 fanger, der med hjælp af en gummiged, som udefra gennembrød ringmuren, flygtede. Flugten blev landskendt, ikke mindst fordi den blev filmet af tv. Folk med kendskab til planerne havde informeret et lokal tv-selskab om, at noget ville ske ved statsfængslet, hvilket tyder på, at et af målene med flugten var at gøre systemet til grin.

En vellykket flugt glæder fangerne. At stå i sit vindue og se nogen forcere muren er som en lille sejr over regimet. Fællestalsmanden sagde til Politiken (3.9.1995 PS, s. 1) kort efter flugten:

“Det ligger dybt i os alle, at vi gerne vil ud gennem den mur. Det er den ultimative drøm for en fange. Derfor følger der en stemning af glæde, når det sker, og derfor sladrer vi ikke, når vi hører rygter om flugt ... sådan en flugt som i søndags skaber en eufori, fordi den afbryder en meget triviell hverdag.”

STRATEGIER OG FANGESAMFUNDET

Set indefra opløser fangesamfundet sig således i en forskellighed. Der er ikke én fangesubkultur, men ligesom udenfor flere grupper: kliker med interessefællesskaber f.eks. omkring hårdestoffer, hash, “bikere”, bodybuilding eller fangepolitik, eller efter kulturelle og sproglige fællesskaber f.eks. havde pakistanere, kurdere og latinamerikanere deres egne grupper.

Fangerne i Vridsløse prøver at bevare deres personlige præferencer og vaner gennem forskellige individuelle strategier. Men trods denne splittethed og opdeling skaber fængslet og dets magtteknikker også et fællesskab og en solidaritet og dermed kollektive modmagtsteknikker og strategier.

Fangesamfundet er således ikke en fast sammensvejet gruppe med fælles holdninger til livet i almindelighed. Tværtimod forekommer fanger mig at være meget individualistiske. Solidariteten er i forhold til fængselsregimet. Den kommer til udtryk, hvis en fange er blevet dårligt behandlet. Det oprører fangebefolkningen. Den viser sig ved strejker og kollektive aktioner, hvor opbakningen for det meste er stor. Det viser sig i situationer, hvor et stort antal fanger er vidende om flugtforberedelser, uden de bliver afsløret osv.

Kollektive modmagtsstrategier

De kollektive strategier kan samles i talsmandsarbejdet. Dette har dels en formel og legal side, dels en uformel og illegal side. Ifølge et cirkulære fra Kriminalforsorgens cirkulæresamling fra 1971, moderniseret i 1978, er der mulighed for, at fangerne

kan udtale sig om generelle spørgsmål i den enkelte institution. Direktør for Kriminalforsorgen i 1992, Anders Troldborg, var ikke specielt positiv over for talsmandsordningen:

“AT: Jeg tror ikke meget på det her med at lade sig repræsentere, jeg tror mere på det enkelte menneske.

SP: Du tror ikke på, at fanger kunne få noget fornuftigt ud af at organisere noget i fællesskab f.eks. talsmandsordningen?

AT: Ikke rigtig, jeg vil i hvert fald sige: jo mindre grupper, det sker i, jo bedre. Og det, man mange gange kan frygte ved sådanne ringe, er jo, at det kun går ud på at aftale fælles aktioner.

SP: Man formulerer nogle fælles problemer og nogle forslag til fælles problemløsning?

AT: Jeg tror ikke på, de har så mange fælles interesser. Det er jo kun en kort tid, de tilfældigt er sammen i et fængsel.....

SP: Skal fangerne ikke have mulighed for at aktionere og strejke?

AT: Tja, det er i hvert fald ikke noget positivt, snarere en falliterklæring, eller et våben, der kun er godt, så længe det ikke bliver brugt, Bruges det, ødelægges det meget.

AT: ...jeg er ikke glad for det der med, at nogle skal repræsentere andre, det bedste må da være, at hver enkelt repræsenterer sig selv. Vore små fængsler giver udmærkede muligheder for en direkte dialog med den indsatte.” (Hauberg 1992, s 280-2).

Vridsløselille Statsfængsels daværende inspektør Ole Hansen havde en mere positiv indstilling over for det legale talsmandsarbejdet:

“Nogle af vores tidligere talsmænd har virkelig formået ved vel gennemførte klagesager at få vores system lavet om, fordi de havde ret. For tror vi, at vi er gode nok og ikke har brug for andre til at pirke os, er vi jo åndssvage – og pressen ved jo aldrig nok konkret til at sige noget fornuftigt, mens de fanger, der har siddet her 7-8 år og er velbegavede, ved hvad de snakker om... Ikke ret meget af det positive, der er sket her de sidste 10 år, ville være sket, hvis vi ikke havde dygtige fanger, fremskridtene skyldes i meget høj grad fangerne.” (Hauberg 1992, s. 269).

Talsmandsgruppen består af fællestalsmanden, som vælges af samtlige fanger ved hemmelig afstemning, en særlig udlændingetalsmand valgt af de fanger, der ikke har dansk statsborgerskab, desuden vælger hver afdeling en afdelingstalsmand. Talsmændene kan til enhver tid afsættes af et flertal af fangerne og en ny vælges. Det sker med jævne mellemrum.¹⁰

Fangerne betaler ugentligt hver 3 kr. til en fælles kasse, der i et vist omfang dækker bøder ved aktioner eller udbetaler et beløb ved længerevarende strejker, så der er råd til cigaretter og kaffe. Endelig bruges pengene til advokatbistand ved juridiske konflikter med fængslet.

En gang om ugen, eller efter behov, afholdes der talsmandsmøder. Ca. en gang om måneden afholdes der anstaltsmøder, hvor talsmandsgruppen kan drøfte pro-

blemstillinger med repræsentanter fra anstaltens ledelse. Det er meget begrænset, hvad fangerne kan opnå gennem det formelle talsmandsarbejde.

Talsmandsgruppen har i perioder afbrudt det formelle samarbejde, fordi man synes det var tidsspilde. Men anstaltsmøderne spiller naturligvis en rolle som forum for gensidig information mellem fanger og fængslet og for forhandling, når der er konflikter.

Talsmandsarbejdet er mere end den formelle repræsentation af fangernes synspunkter over for fængslet ved anstaltsmøderne. Talsmændene er ofte bisiddere i disciplinærsager, hjælper medfanger med anmodninger og klagesager. Meget af fællestalsmandens arbejde går desuden med at løse problemer mellem fangerne internt. Fællestalsmanden bliver ofte kontaktet af fanger i frivillig isolation, der gennem ham søger at løse deres problem. Det kan være at få en afdragsordning på en gæld eller aftale en løsning på en personlig konflikt.

Men ikke mindst søger talsmandsgruppen at lægge vægt bag fangernes synspunkter og utilfredshed. Det kan ske ved formelle klager til Direktoratet eller Ombudsmanden, via henvendelse til offentligheden og det politiske system, samt via aktioner.

Fangerne er udmærket klar over, det er begrænset, hvad talsmandsgruppen via kollektive aktioner kan opnå, alligevel ser de fleste positivt på dem, fordi de er med til at skabe et vist sammenhold og selvværd blandt fangerne.

At de kollektive aktioner mangler gennemslagskraft, skyldes flere forhold. For det første er det en af statsmagtens kerneinstitutioner, fangerne er oppe imod. Fængselsvæsnet kan ikke tillade sig at bøje sig for pres. Det vil indsætte de nødvendige magtmidler for at sætte sin vilje igennem. For det andet er aktioner ulovlige. Fængselsvæsnet kan uden større problemer isolere fangerne og dermed standse aktioner. For det tredje er det svært at finde aktionsfelter, hvor man kan presse fængselsvæsnet. Regimet har ikke brug for fangernes aktive samarbejde på ret mange felter. Endelig er det problemet med at mobilisere fangerne. Korttidsfanger er f.eks. generelt mindre solidariske. De skal snart ud og interesserer sig ikke for livet i fængslet. Nogle er nervøse for at miste orlov og udgang under konflikter. Narkomaner har brug for kontakten til medfanger for at få deres stof, og er derfor ikke glade for strejker, fordi det betyder isolation osv. Selv om utilfredsheden er stor, skaber fængslet en magtesløshed og passivitet, der sammen med den bedøvelse og de konflikter narko og hashen frembringer, gør det svært at opbygge en solidaritet.

Ved større konflikter søgte talsmandsgruppen at lodde stemningen blandt fangerne ved hemmelige afstemninger for at sikre sig, at der var en reel opbakning i fangebefolkningen bag aktionerne. En konflikt som den etableringen af BIII afdelingen udløste, og som kørte gennem mere end 2 år, eller modstanden mod AUF, er ikke noget, talsmandsgruppen kan presse ned over hovedet på fangerne. Talsmandsgruppen kan tage initiativer, men modstanden må have et grundlag i fangebefolkningen.

KONKLUSION

Der er en modsætning mellem konsekvenserne af fængslet og Kriminalforsorgens principprogramms formelle intention om resocialisering og afkriminalisering. En modsætning mellem dele af den formulerede strategi og den praktiserede strategi. Magten i fængslet udøves i form af overvågnings-, kontrol- og disciplinerings-teknikker, hvis lokale strategi er at kontrollere og dirigere fangens færden og adfærd. At holde ham indespærret og passiv. Fængslet er først og fremmest et parkeringshus.

Magtudøvelsen påvirker fangerne. De desocialiseres, bliver tillært hjælpeløse, mister mening og perspektiv i tilværelsen. Den veltilpassede mønsterfange er passiv, håndtam, udbrændt og tillært hjælpeløs. Han har ikke mange chancer uden for muren.

Fangerne udvikler strategier for at opretholde deres identitet og selvværd under fængselsopholdet. De strategier, jeg stødte på, viser på mange punkter en lighed med de reaktioner, der er beskrevet i litteraturen på tværs af landegrænser og en tidsperiode på 40 år, om end de i litteraturen ikke betragtes som modmagtsstrategier, men som tilpasning. Bag disse reaktionsmønstre ligger en fælles faktor: fængslets magtteknikker af intens overvågning, kontrol og disciplinering. Strategierne er reaktioner på disse teknikker, mere eller mindre succesfulde forsøg på at imødegå fængslets omfattende magt.

Ifølge den officielle diskurs er de negative følger af et fængselsophold en uheldig og utilsigtet bivirkning ved en nødvendig kontrol. Men i realiteten er de en logisk følge af de lokale teknikkers strategier – af den måde livet i fængslet konkret reguleres på. Når mennesker isoleres, så desocialiseres de, når de parkeres, så passive-res de. Det er derfor ikke så mærkeligt, at det er de fanger, der udvikler de mest effektive modmagtsstrategier, som har den største chance for at komme igennem et fængselsophold uden de negative konsekvenser.

Hvem er så de fanger, der *ikke* nedbrydes af fængslet, som *ikke* bliver institutionaliserede og tillært hjælpeløse, men som måske endda styrkes og kan bruge deres erfaringer fra fængslet videre i livet? Hvad er det for teknikker og strategier, de bruger for at begrænse den nedbrydning fængselslivet medfører? Det er først og fremmet evnen til at skabe "empowerment", dvs. en forøgelse af deres handlemuligheder, eller af den styrke, hvormed de kan handle. Etablere en følelse af at det, der foregår omkring en, ikke er ligegyldigt, tilfældigt eller en uafvendelig skæbne, men påvirkeligt, at det kan forandres gennem handling. Det er fanger, som tror, det er meningsfuldt, at gøre noget ved den situationen, de befinder sig i. Det er fanger, som maksimalt udnytter de muligheder, de har for at kontrollere deres eget liv og de omgivelser, de befinder sig i. Skabe mening og perspektiv med deres liv i fængslet. Fanger med en sådan indgangsvinkel klarer langt bedre de stresspåvirkninger, fængslet skaber.

Fangerne lever et liv tæt kontrolleret og reguleret, det er vanskeligt at finde succesfulde modstandsformer. Det er sjældent fangerne "vinder" konflikter. Men i det mindste synliggør modmagten de magtforhold, der ellers er usynlige. Konflikterne

er med til at opretholde magtrelationer i fængslet, hvor fangerne ikke er helt dominerede og magtesløse. Vridsløselille Statsfængsel ønsker ikke en BIII-konflikt igen. Modstanden mod BIII var med til at forhindre opdelingen af fængslet i en afdeling for svage og en afdeling for stærke fanger. Konflikterne kan også styrke fangerne som individer. Opretholde et vist selvværd. Når der hersker total ro og orden, krymper folk; når der er konflikt styrkes selvværd og fællesskab blandt fangerne.

Det er nødvendigt selv at holde sig aktiv på trods af fængslet. Det gælder fysisk – motionsmæssigt – det gælder psykisk, intellektuelt og socialt. Det gælder om at forholde sig aktivt til sine omgivelser i fængselssystemet, sine medfanger, og, i det omfang det er muligt, til verden udenfor, for at undgå at blive tillært hjælpeløs. Hvis man er aktiv på disse planer, vil man uvilkårligt komme i konflikt med fængselsregimet, thi dets teknikkers lokale strategi går ud på at parkere og deaktivere fanger. Modstand og konflikter bliver dermed en betingelse for at bevare sin identitet og selvværd i fængslet.

LITTERATUR

- Balvig, F. m.fl. (1969): *Fængsler og fanger*. Paludan, København.
- Bondeson, U.V. (1989): *Prisoners in Prison Societies*. Transaction Publishers, New Brunswick, USA.
- Clemmer, D. (1958): *The Prison Community*. Holt, Rinehart and Winston, New York.
- Direktoratet for Kriminalforsorgen (1994): *Indstilling om stærke og svage fanger*. Direktoratet for Kriminalforsorgen, København.
- Direktoratet for Kriminalforsorgen (1996): *Indstilling om stærke og svage fanger*. Direktoratet for Kriminalforsorgen, København.
- Driscoll, P. (1952): *Factors related to the institutional adjustment of prison inmate*. I Journal of Abnormal and Social Psychology, Vol. 47 no. 3, s. 595-596. London.
- Engbo, H.J. (1996): *Defensiv og konstruktiv fængselssikkerhed*. I Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab. nr. 4 1996, s. 257-65. Greve.
- Foucault, M. (1982): *The Subject and Power*. I Dreyfus, H. & Rabinow, P.: "Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics". Harvester Press, Brighton.
- Foucault, M. (1994): *Overvågning og straf*. Det lille forlag, København.
- Galtung, J. (1961): *Prison: The Organization of Dilemma*. I Cressey, D.R. (ed.): *The Prison, Studies in Institutional Organization and Change*. Holt, Rinehart and Winston, Inc, New York.
- Goffman, E. (1961): *On the Characteristics of Total Institutions*. I Cressey, D.R. (ed.): *The Prison, Studies in Institutional Organization and Change*. Holt, Rinehart and Winston, Inc, New York.
- Goodstein, L. (1979): *Inmate Adjustment to Prison and the Transition to Community Life*. I Journal of Research in Crime and Delinquency, vol. 16, nr. 2, s. 246-72.

- Goodstein, L., MacKenzie, D.L. & Shotland, R.L. (1984): *Personal control and inmate adjustment to prison*. I tidsskriftet "Criminology", 1984, 22, s. 343-69.
- Hansen, A.R. & Jacobsen, K. (1995): *Håndbog for kriminelle*. Centrum, København.
- Hauger, N. (red.) (1992): *Livet bag tremmer*. KRIM, Århus.
- Jaman, D. (1971): *Behavior During the First Year in Prison as Related to Parole Outcome*. California Department of Correction, Sacramento.
- Justitsministeriet (1986): *Betænkning nr 1058. Arbejde, undervisning og fritid*. Justitsministeriet, København.
- Jørgensen, N & Nielsen, J.J. (1994): *Afskaf narkoen i fængslerne*. Kronik i Dagbladet Information 15.10.1994. København.
- Lauesen, T. (1998): *Fra forbedringshus til parkeringshus, magt og modmagt i Vridsløselille Statsfængsel*. Hans Reitzels Forlag, København 1998.
- Mathiesen, T. (1982): *Makt og motmakt*. Pax Forlag, Oslo.
- Miller, S. & Dinitz, S. (1973): *Measuring institutional impact, a follow up*. Criminology vol. 11, no .3. s. 471-26. London.
- Phares, E. (1976): *Locus of Control in Personality*. General Learning Press, Morristown, NJ.
- Seligman, M.E.P. (1975): *Helplessness*. Freeman, San Francisco.
- Sykes, G. M. (1958): *The Society of Captives. A Study of Maximum Security Prison*. Princeton University Press, Princeton, N.J.
- Thomas, C & Zingraff, M. (1976): *Organizational Structure as a Determinant of Prisonization: An Analysis of the Consequences of Alination*. I Pacific Sociological Review, vol. 19, 1976 no.1 s. 98-117.
- Toch, H. (1977): *Living in Prison*. The Free Press, New York.
- Ward, D.A. (1987): *Control Strategies for Problem Prisoners in American Penal Systems*. I Bottoms, A.E. & Light, R.L. (eds.): *Problems of Long-Term Imprisonment*. Gower, Aldershot.
- Wheeler, S. (1962): *The Study of Prisonization*. I Johnston, Savitz & Wolfgang (eds.): *The Sociology of Punishment and Correction*. Wiley, New York.

Noter:

- ¹ Diskursens ækvivalenskæde er f.eks.: Stærk fange = rocker = pusher – voldelig, truende og dominerende person, der plager og udnytter svagere fanger, som drives i "frivillig" isolation.
- ² AUF er en forkortelse for: Arbejde, Undervisning og Fritid. I 1982 nedsatte Justitsministeriet et udvalg, som fik til opgave at analysere strukturen og tilstanden i de danske fængsler og at udarbejde en redegørelse for beskæftigelsen ved arbejde og undervisning samt fangernes fritidsforhold (Justitsministeriet 1986). Betænkningen foreslår en omstrukturering af fængselsbetjentenes arbejde, fra stort set kun at omfatte sikkerhed og orden, til at blive enhedsfunktionærer, der ud over

kontrol og overvågning også skal varetage beskæftigelses-, fritids- og forsorgsopgaver.

³ Specialet er udgivet i en omarbejdet form (Lauesen 1998).

⁴ Statisk sikkerhed er ringmuren, tremmerne osv., dynamisk sikkerhed er betjentenes viden om, hvad der foregår i fængslet.

⁵ Strategi anvendes ikke her i den sædvanlige betydning, som en bevidst sammenhængende rationelt udtænkt plan. Magtteknikkernes strategi refererer til et mønster i et netværk, som virker i løs koordination af de enkelte teknikker. Pointen er ikke at benægte, at mennesker har velovervejede strategier, men at det samlede mønster, skabt af disse mange enkelte og lokale strategier, i sig selv udgør en strategi – uden at være overlagt på samme måde. Sådanne strategier er resultat af en kompleks proces af kampe, hvor individers og organisationers planlægning spiller en væsentlig rolle, men ikke en kontrollerende rolle.

⁶ Men måske tidligere. En fange fortæller: "I gamle dage (midten af 1960'erne) sad alle cigaretmuglerne og de kriminelle fra Vesterbro her i Vridsløse. De røg i fængsel hele tiden og kendte smutvejene. De var mindst lige så grove som dem, man i dag kalder 'stærke fanger'. Faktisk udnyttede de andre indsatte mere, end man gør i dag, men de var mere på bølgelængde med betjentene. Derfor råbte fængslet ikke så meget op." (Hansen & Jacobsen 1995, s. 78)

⁷ BIII var en særafdeling isoleret fra resten af fængslet oprettet maj 1992 for medlemmer af Hell's Angels og fanger, som blev betragtet som deres sympatisører. Begrundelsen for afdelingen var angiveligt, at denne gruppe fanger dominerede og udnyttede svage fanger. Det førte til en årelang konflikt i fængslet.

⁸ "Pr. 1. maj 1992 ... var der 25 indsatte anbragt i enrum efter eget ønske. Pr. 15. juli 1992 var ... 21 i frivillig enrum. Pr. 1. oktober var 23 i frivillig enrum." (Notat af viceinspektør Lise Koch af 6.10.1992).

⁹ I sensommeren 1997 er der blevet oprettet en afdeling, i samarbejde med institutionen "Kongens Ø", for narkomaner, der ønsker at blive stoffrie.

¹⁰ Fra januar 1992 til september 1995 var der 5 forskellige fællestalsmænd. To holdt op, fordi de ikke kunne fungere p.g.a. restriktioner fra ledelsens side, én fik et mistillidsvotum fra fangerne, og én flygtede.